

Dünya Çevre Liginde Türkiye Nerede?

Barış Gençer Baykan*

Yönetici Özeti

Yale Üniversitesi Çevre Hukuku ve Politikası Merkezi ve Columbia Üniversitesi Yerbilimi Bilgi Merkezi'nin hazırladığı Çevresel Performans Endeksi'nde Türkiye 2010'da 163 ülke arasında 60.4 puanla 77. sırada yer alıyor. Endeks'te ele alınan iki amaçtan Çevre Sağlığı'nda 74,45 puan ile iyi bir performans gösterirken Ekosistem Canlılığı'nda ise skoru 46,3'e düşüyor. Aradaki fark insan merkezli bir anlayışın ekosistem merkezli bir anlayışın önünde olduğunu gösteriyor ve dünyada insan merkezli bir çevre anlayışından ekosistem merkezli bir çevre anlayışına nasıl geçileceği tartışılırken Türkiye'de ekosistem üzerindeki baskılar giderek artıyor.

Neden çevresel performans endeksi?

Çevre sorunlarını ulusal sınırlar içinde ele almanın yetersizliği ve çevre politikaları geliştirmenin uluslararası düzeyde işbirliği gerektirmesi, ülkelerin çevresel sürdürülebilirliklerinin sistematik biçimde ölçülmesi ve değerlendirilmesi ihtiyacını doğurdu. Veriye dayalı ve ampirik yaklaşımlar öncelikle çevre sorunlarının tespiti, eğilimlerin değerlendirilmesi, çevre politikalarındaki başarıların ve başarısızlıkların belirlenmesi ve iyi uygulamaların öne çıkarılmasını kolaylaştırıyor.

Yale Üniversitesi Çevre Hukuku ve Politikası Merkezi ve Columbia Üniversitesi Yerbilimi Bilgi Merkezi'nin hazırladığı Çevresel Performans Endeksi (Environmental Performance Index-EPI) ülkelerin çevresel performanslarını karşılaştırmayı mümkün kılıyor. Endeks, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, BM Gıda ve Tarım Örgütü, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi gibi uluslararası kurumlardan ve World Resources Institute ve University of British Columbia gibi araştırma kurumlarından alınan en iyi verilerle hazırlanıyor. Bu araştırma notunda Çevresel Performans Endeksi'nde Türkiye'nin yerini ele alırken çevre politikalarının insan merkezli mi yoksa ekosistem merkezli mi olduğunu tartışacağız.

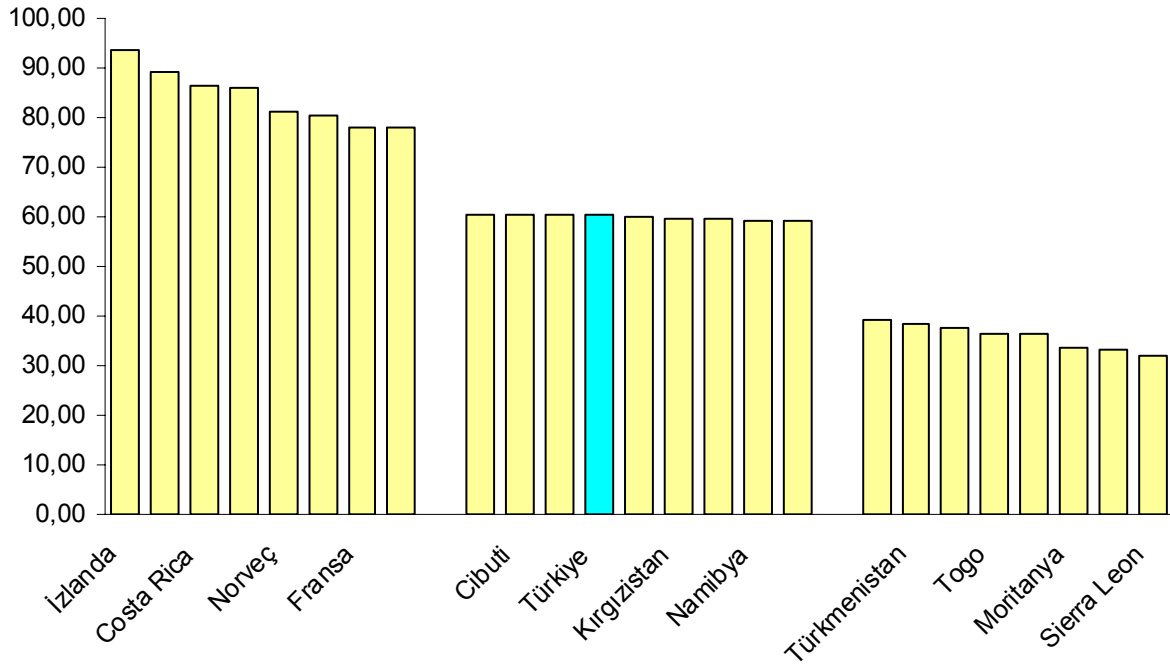
Türkiye ortalama bir çevre performansı gösteriyor

2008'deki Çevresel Performans Endeksi 149 ülkeyi 6 politika kategorisinde 25 göstergeye göre sıralamış. 2008 yılında Türkiye 75.9 puanla 72. sırada yer almıştı. 163 ülkenin 10 politika kategorisinde 25 göstergeye göre sıralandığı 2010 yılında ise Türkiye 60,4 puanla 77 sırada yer alıyor. 2010'da ilk beş sırayı İzlanda (93.5), İsviçre (89.1), Kosta Rika (86,4), İsveç (86), Norveç (81.1) alırken Togo (36.4), Angola (36.3), Moritanya (33.7), Orta Afrika Cumhuriyeti (33.3) ve Sierra Leone (32.1) son sıralarda yer alıyor. İzlanda'nın ilk sırada yer almasının nedeni olarak çevresel kamu sağlığı, seragazi emisyonlarının kontrolü ve yeniden ağaçlandırma alanlarında aldığı yüksek skorlar gösteriliyor. İlk beşteki ülkelerin yüksek performansları çevresel altyapıya ve kirlilik kontrolüne yaptıkları önemli yatırımlara ve uzun dönemli sürdürülebilirlik politikalarına dayanıyor. Son sıralardaki ülkelerin ortak noktasınıysa temel çevresel altyapı ve çevresel politika kapasite eksikliği oluşturuyor. Sıralı olarak ilk on, ortalama on ve son on ülke gösterildiği Şekil 1'de görüleceği üzere Tunus, Cibuti, Ermenistan, İran Kırgızistan ve Laos Türkiye ile benzer çevresel performans skorlarına sahip. Coğrafi olarak 43 ülkenin ele alındığı Avrupa sıralamasında Türkiye 37. sırada yer alıyor. Ülkelerin tabaka analizinde Türkiye ağırlıklı olarak Ortadoğu ve Asya ülkelerinin bulunduğu grupta yer alıyor. Bu ülkeler (Bulgaristan, Çin, Mısır, İran, Ürdün,

* Araştırma Görevlisi, **Betam**, baris.baykan@bahcesehir.edu.tr

Kırgızistan, Lübnan, Fas, Moldova, Kuzey Kore, Suriye, Tacikistan, Tunus, Türkiye, Özbekistan ve Vietnam) Çevresel Hastalık Yükü ve İç mekan Hava Kirliliği iyi performans sergiliyorlar. Hava Kirliliği hariç diğer bütün göstergelerde ortalama sonuçlara sahipler. Endüstriyel karbon emisyonları da diğer tabakalara göre oldukça düşük.

Şekil 1: Çevresel Performans Endeksi 2010

Kaynak: <http://epi.yale.edu>

BRIC ülkelerine Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin- baktığımızda sırasıyla 62.; 69.;123. ve 121. sırada olduklarını görüyoruz. EPI raporuna göre bu ülkeler büyük nüfuslarla, hızla büyüyen endüstriyel altyapılarla ve kirlilik ve kaynakların kötü yönetilmesi hikayeleriyle mücadele ediyor. Dolayısıyla Ekosistem Canlılığı amacıyla kötü skorlara sahipler ve sağlık hizmetleri Çevresel Sağlık Yükü'ndeki düşük skorlara katkı yapan etkenleri telafi etmeye yetmiyor.

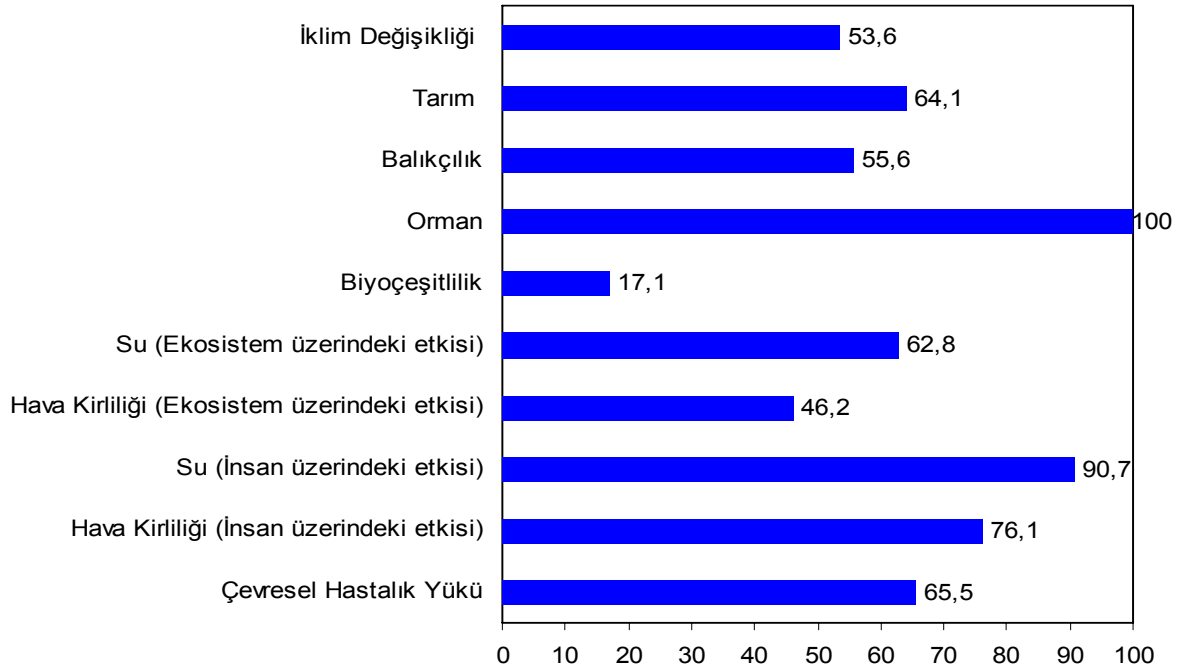
Ekosistem Canlılığı'nda kötü performans

Endeks, bir ülkenin çevresel performansını iki çevresel amaç altında değerlendiriyor: Çevre Sağlığı ve Ekosistem Canlılığı. Türkiye Çevre Sağlığı alanında 74,45 puan ile iyi bir performans gösteriyor. Çevre Sağlığı'nın altında şu politika kategorileri yer alıyor: Çevresel Hastalık Yükü, Hava Kirliliği (İnsan üzerindeki etkisi), Su (İnsan üzerindeki etkisi). Bu üç kategori arasında en iyi skor 90,7 ile Su'da. Hava Kirliliği'nde 76,1 iken sağlığı etkileyen çevresel faktörlerin hesaba katıldığı Çevresel Hastalık Yükü'nde 65,5. Çevre Sağlığı temiz suya erişim, sanitasyona erişim gibi açılardan hükümetlerin sağladığı altyapı hizmetlerine bağlıdır ve ekonomik gelişmişlik arttıkça Çevre Sağlığı da gelişme göstermektedir. Nitekim bu politika kategorilerinde 163 ülke arasında yapılan sıralamada ilk 30 sırayı gelişmiş ülkeler alıyor. TÜİK verilerine göre 2009 yılında kamu sektörü çevresel yatırım harcamalarının yüzde 49'u su hizmetlerine gidiyor.

Ekosistemin bozulmasını önleme ve doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı hafifletme hedefleri içeren Ekosistem Canlılığı ise Hava Kirliliği (Ekosistem üzerindeki etkisi), Su (Ekosistem üzerindeki etkisi), Biyoçeşitlilik, Orman, Balıkçılık, Tarım ve İklim Değişikliği kategorilerini barındırıyor. Bu alanda Türkiye'nin skoru ise düşük (46,3). En başarılı kategori Orman (100) olurken Hava Kirliliği (Ekosistem üzerindeki etkisi) (46,2) ve Biyoçeşitlilik (17,1) en zayıf kategoriler olarak göze çarpıyor. TÜİK verilerine göre 2009 yılında kamu sektörü çevresel yatırım harcamalarının sadece yüzde 0.5'i biyoçeşitliliğin korunmasına ayrılıyor. Su hizmetleri ve biyoçeşitlilik korunması yatırımlarının aynı oranlarda olması beklenmese de bu fark politikadaki öncelikler açısından ipuçları veriyor.

Çevre Sağlığı'ndaki durumun aksine ekonomik gelişmişlik Ekosistem Canlılığı arasında bir ilişki gözlemlenmiyor. Hatta az gelişmişliğe bağlı olarak belirli alanlarda görece daha az çevresel bozulmalar ve çevresel sorunlar görülebiliyor. Yine de burada gözden kaçırılmaması gereken nokta doğal alanlarda bozulma değil ülkelerin çevre politikasındaki vizyonu ve tarım, sanayi, ulaşım, madencilik gibi alanlardaki politikalarının çevre politikası ne kadar uyumlu olduğudur. Ekosistem Canlılığı alanında yüksek skor elde etmenin yolu hava kirliliğinden iklim değişikliğine, balıkçılıktan tarıma uzanan geniş bir yelpazede uyumlu politikalar yürütmekten geçiyor. Skorlar sanayileşme seviyesi, fosil yakıt ve kaynak tüketimi, ticaret ve çevre koruma gibi faktörlere bağlı. Ekosistem Canlılığı amacını anlamak için bu amaç altındaki politika kategorilerinin makro ekonomik koşullar, kurumsal kapasite ve düzenlemeler gibi dışsal etmenlerle olan karşılıklı etkileşimine de bakmak gerekiyor.

Şekil 2: Çevresel Performans Endeksi 2010 politika kategorilerinde Türkiye'nin skorları

Kaynak: <http://epi.yale.edu>

Ekosistem merkezli politikalara geçiş gerekli

Çevresel Performans Endeksi'nde Türkiye'nin Çevre Sağlığı ve Ekosistem Canlılık skorları arasındaki farkı insan merkezli çevre anlayışı ile ekosistem merkezli çevre anlayış üzerinden yorumlamak mümkün olabilir. "İnsan-merkezcilikte her şeyin ölçüsü insandır; evrenin odağına yerleştirilen insanlık için insansal olmayan dünya madde ve kaynaklarıyla, hayvan ve bitki topluluklarıyla insansal amaçlara hizmet eden bir araçtır."¹ İnsan merkezliğin çevre politikalarına yansımaları da çevresel sorunlara insan merkezli çözümler bulma ekseninde gerçekleşiyor. Ekosistem merkezli anlayış ise doğanın araçsallaştırılmasına değil; insan ile doğa arasında bağımlılık ilişkisine işaret eder. Ekosistem merkezli çevre politikaları da bu karşılık ilişkisinde insan ihtiyaçlarını ve ekosistemin sınırlarını beraber ele alır.

Türkiye'de sanayileşme ve plansız kentleşme, artan nüfus ile birleştiğinde ekosistem üzerinde büyük bir baskı yaratıyor. Kalkınmacı politikaların ekosistemin sürdürülebilirliğine verdiği zarar her geçen gün daha da belirginleşiyor, ilgili devlet kurumları ve bilim insanları tespit ediyor. Gelişmekte olan ülkeler, Endüstri Devrimi'nden bu yana izlenen doğal kaynakların sürdürülemez kullanımına ve fosil yakıtlara dayalı bir ekonomik gelişmeyi takip etmek zorunda değiller. Önlerinde sürdürülebilir gelişme için yeni patikalar var; gerekli teknolojik gelişme veya sosyal kabul mevcut. Dönüşümü sağlayacak politik irade ise çok cılız. Türkiye ısrarla eski yoldan gitmeye devam ediyor. Enerji politikalarına kısaca bakarsak ülkenin birincil enerji tüketiminin yüzde 90 oranında fosil yakıtlardan sağlandığını, kırsal yaşamı ve biyoçeşitliliği tehdit eden hidroelektrik santralleri, çevre ve insan sağlığına verdiği zararın

¹ ÇOBAN Aykut, Çevreciliğin İdeolojik Unsurlarının Eklemlenmesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Yıl 2002, Cilt 57, Sayı 3.

yanında Türkiye'nin toplam karbondioksit salımında yüzde 20 payla üçüncü sırada yer alan termik santrallerden onlarcasının planlandığını görüyoruz. Belki de en vahim örnek olarak Fukuşima'daki nükleer felaketten sonra dünyanın bir çok ülkesi nükleer santral planlarını askıya alırken veya sona erdirirken Türkiye'nin kontrolsüzce nükleer maceraya atılmasını gösterebiliriz. Büyüyen bir ekonominin ve nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak şüphesiz gerekli ama bunu temiz, sürdürülebilir ve ekolojik yöntemlerle de yapmanın yolları mevcut.

SONUÇ

Dünyada insan merkezli bir çevre anlayışından ekosistem merkezli bir çevre anlayışına nasıl geçileceğine dair bir çok tartışma sürdürülüyor. İnsanın doğa ile bir savaş halinde olmaması gerektiği, tam aksine doğanın bir parçası olduğunu kabullenerek doğa ile sürdürülebilir bir ilişki geliştirmesi gerektiği kabul görüyor. Bir çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede insan-doğa ilişkisini yeniden tanımlayan ve doğanın haklarını tanıyan ekolojik Anayasa tartışmaları yürütülüyor. Tüm bu gelişmelerin ışığında Türkiye toplumu doğa ile ilişkisi bir mücadele şeklinde mi yürütecek yoksa insanın da toplumun bir parçası olduğunu kabul edilip doğa uyumlu bir yaşamı mı tercih edecek? Uzun vadeli, gelecek kuşakların da haklarını gözetilen ve enerji, ulaşım, kentleşme politikalarıyla bütünleşmiş çevre politikalarına Türkiye toplumu destek verecek mi?

Tablo 1: Çevresel Performans Endeksi'nde göstergelerin ağırlıklandırılması

Çevre Sağlığı:

Çevresel Hastalık Yüğü

%25

Hava Kirliliğı (insanlar üzerindeki etkisi) %12.5

İç Mekan Hava Kirliliğı	% 6,25
Dış Mekan Hava Kirliliğı	% 6,25

Su (İnsanlar üzerindeki etkisi) %12.5

İçme Suyuna Erişim	% 6,25
Sanitasyona Erişim	% 6,25

Ekosistem Canlılığı:

İklim değışikliği % 25

Seragazı emisyonları	%12.5
Karbon emisyonları	%6.25
Endüstriyel seragazı emisyonları	%6.25

Tarım % 4.167

Tarımsal Su Yoğunluğu	%0.8333
Tarımsal Sübvansiyonlar	%1.25
Pestisit Regülasyonu	% 2.083

Balıkçılık % 4.167

Deniz Besin Endeksi	% 2.083
Trol Yoğunluğu	% 2.083

Ormancılık % 4.167

Orman Artımı	% 2.083
Orman Örtüsü	% 2.083

Biyçeşitlilik & Habitat % 4.167

Canlı Topluluğı Koruma	% 2.083
Deniz Koruma Alanları	%1.042
Hassas Doğal Yaşam Ortamını Koruma	%1.042

Su (Ekosistem üzerindeki etkisi) % 4.167

Su Kalitesi Endeksi	% 2.083
Su Baskı Endeksi	%1.042
Su Kıtılığı Endeksi	%1.042

Hava (Ekosistem üzerindeki etkisi) % 4.167

Sülfür Döksit Emisyonları	% 2.083
Azot Oksit Emisyonları	% 0.694
Uçucu Organik Bileşik Emisyonu	% 0.694
Ozon Ekosistemi	% 0.694